

Vieno atradimo istorija. Du vienodo braižo dokumentai

Kaip žinoma, grupė Kauno devintojo forto kalinių – lavonų degintojų – 1943 m. pabaigoje ištrūko iš šio kalėjimo, paversto įmone 1005-B (tyrinėtojai jau išsiaiškino, kad šifras 1005-B rodo, jog turime reikalą su lavonų naikinimu). Kitą dieną po pabėgimo grupė bėglių, prasmukusi į Kauno getą, surašė ten aktą dėl savo buvimo forte ir atskleistų nacių piktadarybių. Dokumentas buvo surašytas rusų kalba – geto pagrindis numatė jį perduoti aukščiausiajai rusų armijos vadovybei. Sovietiniais laikais akto tekstas nebuvo publikuotas: atidžiau panagrinėję dokumentą, jame rasime ne-

mažai faktų, prieštaraujančių tuometinės valdžios koncepcijoms. Šių eilučių autoriui 1983 m. rudenį pavyko nusirašyti akto tekstą nuo Izraelio Veselnickio – vieno iš pabėgimo organizatorių – saugomos kopijos. Dokumento turėtojas neleido man jo išsinešti net fotokopijai pasidaryti – prisiminkime, kokie tada buvo laikai... Reikia pridurti, kad 1969 m. Vilniaus „Minties“ leidyklos išleistoje knygoje „Kauno getas ir jo kovotojai“ akto teksto nėra. Susipažinkime su dokumento (jo originalas – penki ranka rašyti languoto popieriaus lapeliai) vertimu į lietuvių kalbą:

Aktas

Kaunas

1943 m. gruodžio 26 d.

Mes, toliau pasirašiusieji grupė Kauno devintojo forto kalinių, pabėgusių iš įkalinimo šių metų naktį iš gruodžio 25-osios į 26-ąją, susidedanti iš I. L. Veselnickio (I. L. Vasilenko), A. Diskanto (Vilenskis), A. Faitelsono, P. Krakinovskio, M. Deičo, A. Vilenčiuko, M. Gelbtrunko, T. Pilovniko, B. Gempelio, S. Eidelsono ir A. Maneiskino, surašėme šį aktą:

- 1. 1941–1942 m. forto teritoriją vokiečių vadovybė panaudojo masiniam šaudymui.*
- 2. Siekdama nuslėpti šį nusikaltimą, vokiečių vadovybė, atstovaujama Kauno gestapo viršininkų, organizavo visų duobių, kuriose palaidotos šių šaudymų aukos, atkasimą ir ėmėsi tuos lavonus deginti.*
- 3. Šiems darbams gestapas šių metų spalio pabaigoje–lapkričio pradžioje surinko Devintajame forte 72 žmones. Iš jų: 34 karo belaisviai (žydai), 14 partizanų, 3 rusai, 4 moterys, 17 žydų iš geto.*

4. Darbas buvo organizuojamas taip, kad niekas iš aplinkinių gyventojų ir apskritai niekas nesužinotų, koks darbas vyksta Devintojo forto teritorijoje. Tuo tikslu 2 km spinduliu buvo įrengti skydai, draudžiantys artintis prie forto, nes kitaip bus šaudoma. Darbų vieta – 2–3 ha teritorija – buvo aptraukta drobe. Žmonės, dirbantys šį darbą, neturėjo [gyvi. – Ch. B.] išeiti iš forto, ką įrodo faktas, kad vienas žydas iš geto, kuris susirgo apendicitu, buvo sušaudytas lapkričio 5-ąją, o 7 vyresnio amžiaus ir invalidai karo belaisviai buvo sušaudyti šių metų lapkričio 13-ąją, taigi dirbti liko 64 žmonės.

5. Darbų metu, t. y. nuo šių metų lapkričio 1-osios iki gruodžio 25-osios (pabėgimo diena), buvo atkasta 6,5 duobės, kiekviena 100–120 m ilgio, 3 m pločio ir 1,5 m gylio, iš kurių buvo ištraukta 12 000 vyrų, moterų ir vaikų lavonų. Šie lavonai buvo kraunami rietuvėmis po 300 žmonių kiekvienoje ir deginami. Laužų liekanos (anglys ir kaulai) trintuvėmis buvo trupinamos į miltus ir sumaišomos su žemėmis taip, kad neliktų jokių pėdsakų.

6. Siekiant išvengti pabėgimo darbo metu atvejų, dirbantys žmonės buvo surakinami grandinėmis. Buvo įrengtas bokštelis su rankiniu kulkosvaidžiu, o sargyba apginkluota automatais ir pistoletais.

7. Iš 12 000 sudegintų lavonų 5000 žydų buvo atvežti iš Vienos, Frankfurto prie Maino, Diuseldorfo, Hamburgo ir kitų Vokietijos miestų, nedidelis skaičius – 120–150 – žydų karo belaisvių, iš kurių dalis sušaudyta, o dalis nunuodyta, ir apie 7000 Kauno žydų. Vokietijos žydai buvo sušaudyti ir palaidoti su drabužiais, o kiti prieš sušaudant buvo išrengiami iki apatinių.

8. Lavonų padėtis duobėse rodo, kad jie buvo grupėmis suvaromi į duobes, priverčiami gultis, o po to į juos buvo šaudoma, todėl daugelis buvo užkasti tik sužeisti ar iš viso nepaliesi kulkos. Tai įrodo faktas, kad ant daugelio lavonų neaptikta kulkų žymių.

9. Pabėgimo dieną liko neatkasta 7,5 duobės. Gestapo vadovai planavo baigti darbus 1944 m. vasario 1 d.

10. Remiantis tuo, kad iš pirmųjų 6,5 duobės ištraukta 12 000 lavonų, o liko neatkasta 7,5 duobės, galima daryti prielaidą, kad Devintojo forto teritorijoje palaidota 25–30 tūkstančių žvėriško vokiečių valdžios susidorojimo su taikiais gyventojais aukų. Aukų kiekį – 25–30 tūkstančių žmonių – taip pat patvirtina gestapo atstovų, vadovavusių tam, kad būtų nuslėpti šių žvėriškų nusikaltimų pėdsakai, kalbos.

Parašai

Skaitant dokumentą kyla ir kai kurių neaiškumų. Antai iš kur Devintojo forto kaliniai galėjo žinoti apie forto teritoriją juosiančius perspėjamuosius skydus? Žodžius apie tai į aktą įrašė Kauno geto pagrindinės organizacijos vadovai. Savo pokalbyje su manimi tai patvirtino buvęs Kauno geto po-

grindinės organizacijos vadovo pavaduotojas Dmitrijus Gelpernas.

Kitas klausimas: iš kur lavonų degintojai galėjo žinoti, kiek iš viso yra duobių? 1941 m. rudenį Kauno devintajame forte duobes kasė sovietiniai karo belaisviai. Suprantama, jie gerai žinojo, kiek duobių iškasta. Galiu spė-

№ 4

Акт.

Кауно. Декабря 26-го дня 1943 года.

Мы нижеподписавшие члены заключенных
форты в Кауно, бежавшие из заключения в
ночь с 25-го на 26 декабря с.г. в составе
Василькиной И.А. (Василькиной И.А.), Василькиной А.
Ивановича, Файтelsona А., Крайневского Т.,
Ильина А., Вишнякова А., Тельпухона М., Чи-
рикова М., Тельпухона Б., Фидельсона С., и Иль-
ина А., составили настоящий акт о
следующем:

1. В период 1941-48 года территория
форты была использована немецким ко-
мандованием для производства массовых
преступлений.

2. Для скрывания этого преступления
немецкое командование в лице руководимой
Василькиной И.А. организовало вкратце
следующее, где похоронены жертвы этих

Пirmasis akto lapelis (iš Kauno devintojo forto muziejaus fondų ir ekspozicijos)

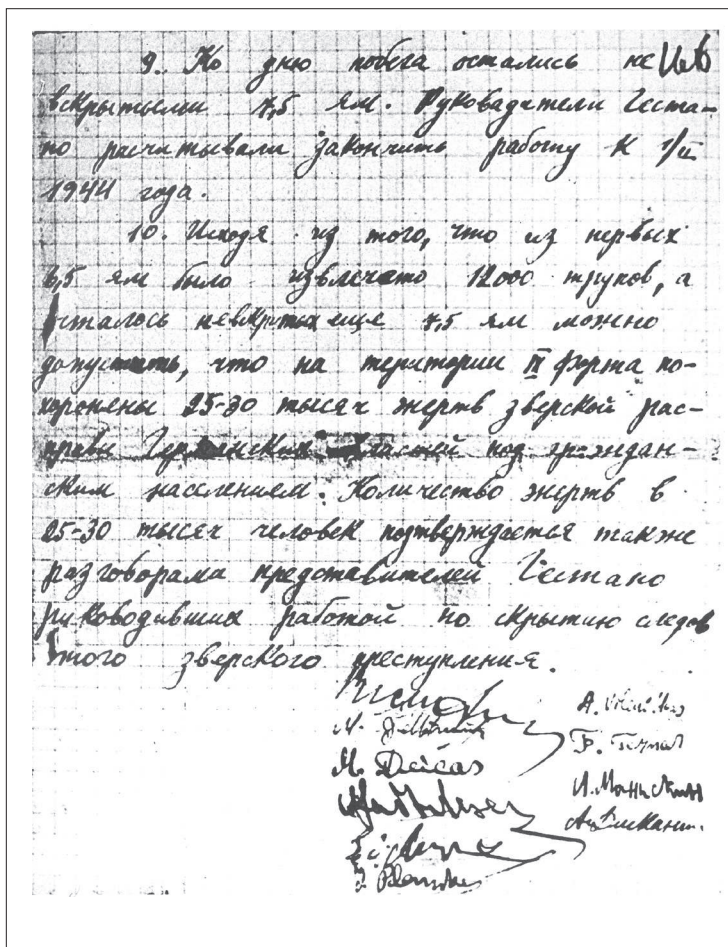
ti, kad šį skaičių pagrindiniam liudininkui I. Veselnickiui (Vasilenkai) pranešė jo gulto kaimynas – lavonų degintojų brigadininkas Aleksandras Podolskis (Chailovskis).

Suprantama, labai norėjosi sužinoti, kieno ranka rašytas šis didžiulė istorinę vertę turintis dokumentas. Deja, I. Veselnickis, su kuriuo susipažinau 1983 m. Vilniuje, suradęs jo telefono numerį Vilniaus miesto telefono abonentų sąrašė, nieko konkretaus nepasakė.

Beje, I. Veselnickio parašas – pirmas tarp akto signatarų. Anot jo, tai buvo „kažkas iš Kauno geto pogrindžio“. Bet kas?

Nieko konkretaus atsakyti negalėjo ir minėtasis D. Gelpernas, kuris prisiminė, kad būtent jis pats pasiūlė surašyti šį aktą, bet kas buvo tiesioginis to vykdytojas, nežinojo.

1989 m. lapkričio–gruodžio mėn. dalyvavau Izraelio Katastrofos ir heroizmo tyri-

Penktasis akto lapelis su parašais (iš Kauno devintojo forto muziejaus fondų ir ekspozicijos)

mo instituto Jad va-šem seminare Jeruzalėje. Šeštadieniais paskaitų paprastai nebūdavo, tad mes panaudodavome šį laiką kelionėms į kitus miestus. Jau neprisimenu, kokiomis aplinkybėmis susipažinau su Jarit Glezer, vieno iš aktyviausių pabėgimo dalyvių Pincheso Krakinovskio, pragrežusio skylę geležinėse Devintojo forto duryse, dukra. Ji, pajutusi mano tikrą susidomėjimą, nuvežė pas savo mamą Rivką Krakinovsky, tuo metu

gyvenusią netoli Tel Avivo esančiame Bnei Brako mieste. Šiai moteriai aš ir užsiminiau, kad „niekas nežino, kieno ranka parašytas iš Kauno devintojo forto pabėgusių kalinių aktas“.

– Kaip tai niekas nežino? – nustebo Rivka. – Kažkada, kai mes dar gyvenome Lietuvoje ir vasarą ilsėjomės Palangoje, vienas iš pabėgimo dalyvių mestelėjo su mumis buvusiai Sarai Zakovai tokius žodžius: „Mes

žinome, Sara, kad tu viską žinai apie mūsų pabėgimą, – juk tai tu rašei aktą.“ Palauk truputį, – kalbėjo toliau Rivka. – Tuoju aš jai paskambinsiu.

Paskambinusi vienai savo draugei, Rivka gavo S. Zakovos telefoną. Netrukus išgirdau ją man taip miela idiš (tokia žodžio *jidiš* forma vartojama litvakų tarmėje) kalba šnekant su Sara:

– Sorke, ar tai tu rašei tą aktą?

Galui spėti, kad Sarą gerokai nustebino toks lyg iš giedro dangaus nukritęs klausimas, nes išgirdau Rivką aiškinant:

– Čia pas mane sėdi toks vienas jaunuolis iš Kauno. Jis labai domisi tuo reikalu. Tad nusprendžiau tau paskambinti, kad neįvelčiau klaidos.

Persimetusios dar keliomis mandagumo frazėmis, draugės baigė pokalbį. Kitą dieną (sekmadienis Izraelyje – darbo diena) Jad vašem institute garsiam istorikui prof. Dovui Levinui papasakojau apie savo vakarykštą atradimą.

– Labai įdomu, – pasakė profesorius. – Aš tai pratęsiu.

Surasti Sarą Zakovą (ištekėjusi ji tapo Sara Gerberg) D. Levinui nebuvo sunku, ir jis paprašė šios moters rusų kalba raštu patvirtinti, kad pabėgėlių aktas rašytas jos ranka. Maždaug po metų gavau iš profesoriaus jam rašyto laiško kserokopiją. Štai jo vertimas į lietuvių kalbą:

Akas,

1990 11 13

Didžiai gerbiamas profesoriau Dovai Levinai!

Nuo šių tragiškų įvykių, apie kuriuos Jūs prašote mane parašyti, praėjo jau beveik 50 metų. Atmintyje savo pėdsaką paliko daug epizodų. Tačiau laikas padarė savo. Prašau atleisti man už trumpus atsakymus į Jūsų klausimus ir nevisišką tikslumą.

Atsakymai:

1. 1941 m. prie manęs, dirbančios su kastuvu Kauno Aleksoto aerodrome, priėjo pagrindinės organizacijos narys (atrodo, Kliučko) ir pasiūlė stoti į pagrindinę organizaciją. Aš sutikau.

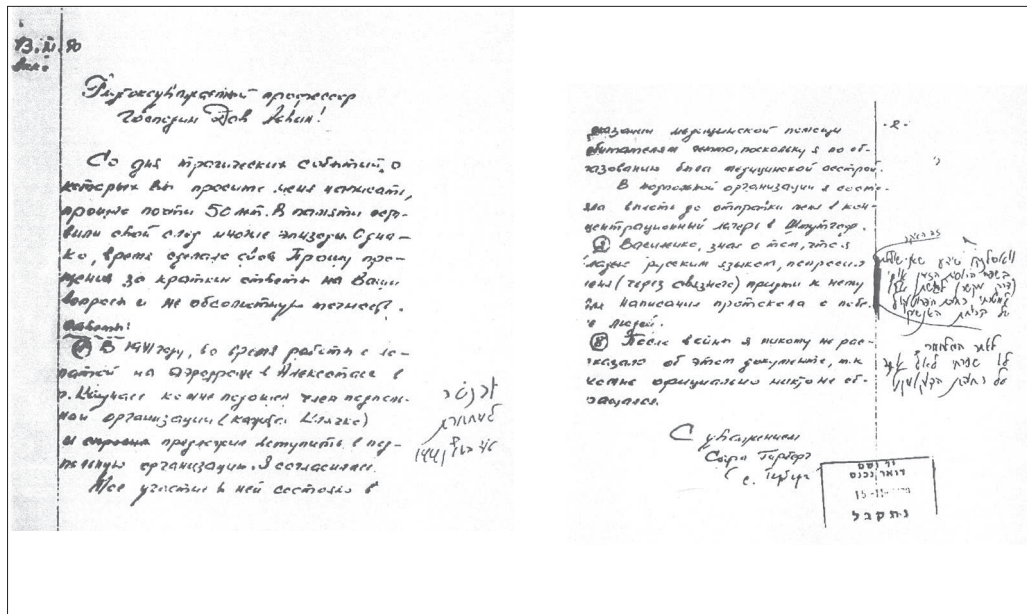
Prie organizacijos veiklos prisidėjau teikdama geto gyventojams medicinos pagalbą, nes mano išsilavinimas – medicinos sesuo.

Pagrindinėje organizacijoje išbuvau iki mane išvežė į Štuthofo koncentracijos stovyklą.

2. Vasilenko, žinodamas, kad moku rusų kalbą, paprašė (per ryšininką) manęs ateiti pas jį surašyti protokolo apie žmonių pabėgimą.

3. Po karo apie šį dokumentą niekam nepasakojau, nes niekas į mane oficialiai nesikreipė.

Pagarbiai,
S. Gerberg

Saros Zakovos-Gerberg laiško prof. Dovui Levinui kserokopija (iš Kauno devintojo forto muziejaus fondų)

Jokių abejonių – tas pats moteriškas abiejų dokumentų braižas. Paslaptis atskleista. Dar po metų iš Izraelio mane pasiekė liūdna žinia, kad Sara Zakova-Gerberg baigė savo

žemiškąją kelionę. Nebėra tarp gyvųjų ir Rivkos Krakinovsky. Taigi suspėjau pačiu laiku.